

“De preutscheidszedemeesters”

Een geschiedenis van het parlementaire antwoord op de bioscoop, radio en fotografie in het interbellum

Auteur: Ward de Kock
Instelling: Universiteit Leiden
E-mail: warddekock@gmail.com

Stageplaats: Raad voor het Openbaar Bestuur
Datum: 16 juni 2018

Inhoud

Inleiding	3
Het interbellum I: Een tijdperk van technologische vernieuwing	4
Het interbellum II: Een tijdperk van democratische vernieuwing	5
1. Een korte geschiedenis van de bioscoopwet	6
De tegenargumenten van de oppositie	9
Conclusie	11
2. Het radioreglement en de grondwet	12
Politieke zendtijd	13
Wederom een preventieve keuring	14
Grondwet in het nauw	15
Conclusie	18
3. Fotografie: ook een medium in strijd met de goede orde?	18
De openbare ruimte	19
Conclusie	20
4. Overeenkomsten en verschillen met het internet	20
Conclusie	23
De rol van de overheid: het interbellum	24
De rol van de overheid: het heden	24
Literatuur	26
Primaire bronnen	27
Periodieken	27
Stukken van de Staten-Generaal	27
Online documenten	28
Websites	28

'Het computernetwerk Internet ontwikkelt zich tot een elektronisch werelddorp. (...) Is er een digitale democratie in wording of is het een super-speeltuín voor gevorderden?'¹

INLEIDING

Op 8 februari 2018 diende de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, drs. Kaja Ollongren, een adviesaanvraag in bij de Raad voor het Openbaar Bestuur over het onderwerp 'digitalisering en democratie'. De minister constateerde dat 'het tempo waarin en de schaal waarop informatie wordt uitgewisseld enorm [is] toegenomen.'² Het bovengenoemde onderwerp is even oud als het internet zelve: reeds in de negentiger jaren van de vorige eeuw werden er discussies gevoerd over de invloed van het nieuwe, grootschalige en razendsnelle medium³ op het functioneren van de democratie. Sommige toeschouwers waren direct enthousiast en verbeeldden zich een 'nieuw Atheens Tijdperk voor de democratie' – in 1994 werd dit idee verwoord door Al Gore in een beroemde rede voor de International Telecommunications Union.⁴ Wie de Nederlandse pers erop naleest ziet echter evenveel scepsis als enthousiasme. Het Vlaamse dagblad *De Tijd* publiceerde in 1997 een artikel met dertien "wetten" waarom het internet zich niet zou lenen voor democratische dialoog en een opiniestuk in het *NRC Handelsblad* uit 1997 kopte als volgt: 'Meningsvorming op Internet is heel vaak bedroevend.'⁵ Een derde en laatste categorie getuigen betoogt juist dat er niets verandert door de integratie van het internet in de democratische rechtstaat. De "elektronische snelweg," schrijft een journalist "is even weinig revolutionair als indertijd de televisie."⁶ De agora verandert, maar onze democratie niet.

Aan de Raad voor het Openbaar Bestuur vroeg minister Ollongren te toetsen welke van deze beloftes te vervullen en welke waarschuwingen. De vraag luidde:

'Wat zijn de kansen en bedreigingen van digitalisering voor de Nederlandse democratie en welke eventuele gewenste of noodzakelijke beleidsinterventies

¹ 'Inhoud: Zaterdagbijvoegsel: Internet', *NRC Handelsblad* (27 augustus 1994) 1.

² 'Afschrift brief adviesaanvraag digitalisering en democratie', Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (8 februari 2018) <www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2018/02/08/afschrijfbrief-adviesaanvraag-digitalisering-en-democratie> (bezoekt 9 februari 2018).

³ In dit essay wordt de brede definitie zoals gegeven door het *Van Dale*-woordenboek aangehouden: *mē-di-um* (*het; o*; meervoud: *media*): al wat dient tot overdracht van informatie: *de media hebben erover bericht; nieuwe media* digitale; *massamedia; sociale media* websites waarmee mensen een netwerk van contactpersonen kunnen opbouwen ('medium', *Van Dale Online* <<https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/medium>> (bezoekt 10 mei 2018)).

⁴ Al Gore, 'Information Superhighways Speech' (21 maart 1994) <<http://vlib.iue.it/history/internet/algorespeech.html>> (bezoekt 23 april 2018).

⁵ Luc van Aelst, 'Leven met informatiemist', *De Tijd* (6 september 1997) <www.tijd.be/algemeen/algemeen/Leven-met-informatiemist/5203902> (bezoekt 23 april 2018); Peter Verwey, 'Internet-inspraak leidt tot chaos; Meningsvorming op Internet is heel vaak bedroevend', *NRC Handelsblad* (16 april 1997) <retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Internet/Versie/verwey.html> (bezoekt 23 april 2018).

⁶ Herbert Blankesteijn, 'Zonder cyberspace gaat het ook', *NRC Handelsblad* (24 december 1994) 8.

komen hieruit voort?’⁷

Dit essay zal tonen dat een dergelijke adviesaanvraag niet nieuw is. Aan de hand van verschillende historische ‘nieuwe media’ zal getoond worden dat de Nederlandse overheidsreactie ook in het verleden met vraagstukken omtrent media-veranderingen worstelde. Het zal echter tevens duidelijk worden dat de tijdgeest en de verschillende waarden die met democratie geassocieerd worden een grote invloed hebben op het antwoord op de vraagstukken. Er is gekozen in het bijzonder te kijken naar drie nieuwe media die gedurende het interbellum integreerden in de Nederlandse samenleving: (1) de bioscoop, (2) de radio, en (3) de fotografie. Centraal staat het perspectief van het Nederlandse parlement. De hoofdvraag hierbij luidt: ‘Hoe reageerde het Nederlandse parlement op de nieuwe media van het interbellum, zowel in debat onderling als met beleid naar buiten toe?’

Naast hun inhoudelijke functie dienen de verschillende hoofdstukken nevendoelen. De geschiedenis van de bioscoopwet dient de lezer in te leiden in de tijdgeest van het interbellum. De casus laat tevens zien hoe de overheid invloed uitoefende op het private domein (het bedrijfsleven). De tweede casus, het radioreglement, leent zich het best voor een analyse van de ontstane problematiek rondom de rechtstaat en het democratisch dialoog. Hieruit zal blijken dat het Nederlandse parlement en de samenleving dat het vertegenwoordigde destijds verschillende opvattingen hadden over de taak van de overheid. Deze casus is tevens nauw verbonden met het privé-domein (de huiselijke sfeer). Het hoofdstuk over de fotografie zal aantonen welke argumenten de overheid gebruikte om mediabeleid te implementeren in het publieke domein (de openbare ruimte). Na drie hoofdstukken over de bovengenoemde media volgt een hoofdstuk over de overeenkomsten en verschillen met de intrede van het internet, om zo het stuk een plaats te geven in het adviestraject van de Raad voor het Openbaar Bestuur. Er wordt afgesloten met een conclusie.

Het interbellum I: Een tijdperk van technologische vernieuwing

De verspreiding van de nieuwe media was slechts één van de innovaties die gepaard gingen met de integratie van nieuwe technologie in de maatschappij. Het interbellum bracht grote reducties in reistijd, zowel voor informatie als voor personen en goederen. Het spoorwegnet verbond meer plaatsen dan ooit tevoren, het tramnetwerk verbond steden en regio’s, een versterkte luchtband gaf bijna de helft van de Nederlanders de fiets en de hoeveelheid auto’s nam tevens in hoog tempo toe. In 1919 werd de KLM opgericht en de fantasie ontwikkelde mee: al in de jaren dertig werd er voor de eerste keer serieus gediscussieerd over wanneer de eerste raket gelanceerd zou worden.⁸

Communicatie bleef niet achter. De krant, een medium dat al een geruime tijd bestond, ontwikkelde zich in het interbellum door tot commercieel massacommunicatiemiddel. Reeds in 1828 begon het *Algemeen Handelsblad* dagelijks te verschijnen. Een dure belasting, genaamd het Dagbladzegel, zorgde er tot 1869 voor dat informatie zich beperkt kon verspreiden en dat

⁷ ‘Afschrift brief adviesaanvraag digitalisering en democratie’, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 1.

⁸ Wijffjes en Hogenkamp, ‘De dageraad van de eeuw’, 23.

journalistiek maar beperkt kon bloeien. Na de afschaffing van het Dagbladzegel en tevens de ontwikkeling van goedkopere papiersoorten werd openbare informatie voor het eerst met grotere regelmaat en in grotere kwantiteit en hogere kwaliteit toegankelijk voor middenstanders en arbeiders. 's Nederlands meest toonaangevende media-historici Huub Wijfjes en Bert Hogenkamp spreken daarom over 'een fundamentele verandering in de toegankelijkheid en verspreiding van openbare informatie.'⁹ Ook de persfotografie deed haar intrede. In 1921 publiceerde *De Telegraaf* als eerste een hele pagina foto's, een voorbeeld dat anderen snel volgden. Vanaf het eind van de jaren twintig verschenen de eerste uitgaven met foto's van rampen, zoals grote branden, en tevens werden de eerste fotoreportages van de Olympische Spelen in druk gezet.¹⁰ Communicatieve afstanden werden kleiner: in 1915 waren al 75.000 Nederlanders aangesloten op de telefoon.¹¹ Al deze ontwikkelingen beïnvloedden de Nederlandse samenleving: massamedia groeiden uit tot de belangrijkste voorzieners van openbare informatie en publiek debat. Massamedia informeerden, opiniërenden en kritiseerden de burger.¹² Dit resulteerde in een veranderende democratie.

Het interbellum II: Een tijdperk van democratische vernieuwing

Tussen 1917 en 1919 volgden de democratische veranderingen: niet alleen werd het algemeen kies- en stemrecht ingevoerd, ook veranderde het kiessysteem van een districtenstelsel naar een evenredige vertegenwoordiging. Het grootste partijpolitieke gevolg hiervan was dat de liberalen de machtspositie verloren die zij de decennia daarvoor gehad hadden. De mannen en vrouwen die in 1919 het actief kiesrecht verworven hadden schaarden zich achter de confessionelen en sociaaldemocraten. Een nieuwe, zogenaamd 'rechtse' coalitie van christelijke partijen zou het Nederlandse interbellum gaan typeren. De Anti-Revolutionaire Partij, de Christelijk-Historische Unie en de Rooms-Katholieke Staatspartij domineerden het interbellum met als nieuwe opposant de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij.

Gedurende het gehele interbellum werden de overige zetels gevuld door een kleine kamerfractie communisten uiterst links, liberalen en vrijzinnig democraten linksmidden, en orthodox protestanten uiterst rechts in de kamer, wier oppositie vooral gekenmerkt werd door behoud, antipapisme en een wantrouwen jegens de RKSP. Opvallend aan het parlement van interbellum was ook de aanwezigheid van enkele antiparlementaire partijen, die hun kamerlidmaatschap slechts gebruikten als 'agitatiemiddel'. Naast de communisten zat er in de Tweede Kamer de oude Socialistische Partij (1918-1922), de Revolutionair-Socialistische (Arbeiders)partij (1933-1937) en de Nationaal-Socialistische Beweging (1937-1940). Een opvallend gegeven was tevens de erfenis van de impulsieve revolutieoproep van SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra in 1918. Tijdens de kabinetsformatie van 1913 waren de sociaaldemocraten voor het eerst door de gevestigde partijen erkent als gelijkwaardige kamergenoten. Troelstra werd in 1918 echter toch gegrepen door de internationale revolutiegolf. Een oproep aan het parlement om de

⁹ Wijfjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 25-27.

¹⁰ Ibidem, 28-29.

¹¹ Ibidem, 26.

¹² J. van der Burg en J. H. J. van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid: van censuur naar zelfregulering* ('s-Gravenhage 1991) 151-152.

macht over te dragen resulteerde er slechts in dat zijn partij gedurende het gehele interbellum in meer en mindere mate een verdachte bleef van antiparlementarisme.¹³

De verschillende principes en beginselen die de partijen onderschreven resulteerden in verschillende meningen over de problematiek die in dit stuk besproken zal worden: de nieuwe media van het interbellum. Elke partij uitte zich echter wel kritisch tegenover het veranderde medialandschap, maar over de ernst en de aard van de kwestie werd getwist. Door het verschil in waarden werden ook verschillende oplossingen voor de problematiek voorgesteld. In dit stuk zal worden geschetst welke gevaren en maatregelen de 'rechtse coalitie' en haar verschillende opposanten zich inbeeldden in een tijd van een veranderend medialandschap. Partijen die gedurende het gehele interbellum in het parlement vertegenwoordigd waren zullen hierbij de focus verdienen.

1. EEN KORTE GESCHIEDENIS VAN DE BIOSCOOPWET

'Inderdaad valt moeilijk te ontkennen, dat er een bioscoopkwaad is, dat reeds ver om zich heeft heengegrepen.' – *Memorie van Toelichting* (1920) bij de wet *Bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop*.¹⁴

In 1894 werden er op de kinetoscoop – waarschijnlijk het best voor te stellen als de kijkdoos onder de filmvertoning – de eerste korte films in Nederland vertoond. Onder de eerste scènes waren *Een smederij in werking*, *Gevecht in een bar* en *Anne Belle, serpentine danseres*. Nog geen twee jaar later werd de zogenaamde cinematograaf Nederland binnengehaald. Deze vorm van filmprojectie kan gezien worden als het begin van de film zoals wij die nu kennen. De in Brussel gevestigde Camille Cerf, de eerste filmexploitant in Nederland, beschreef zijn materiaal als 'iets bijzonders op wetenschappelijk gebied en van de meest zedelijke aard'.¹⁵ Alhoewel het onderwerp van de film ondergeschikt was aan het feit dat er überhaupt bewegend beeld vertoond werd, trokken ook minder zedelijke scènes de aandacht van het Nederlandse publiek. De nieuwe attractie begon meteen na haar introductie te toeren langs kermessen in de vorm van een reisbioscoop, welke onder andere vertoningen van bokswedstrijden, herberggevechten en danseressen aanbood. Daarnaast volgden de nieuwe exploitanten van de film verschillende media-hypes op de voet: in navolging van de Nederlandse kranten werden de inhuldiging van koningin Wilhelmina en de Dreyfusaffaire in alle dramatiek vastgelegd, en drukbezocht.¹⁶ De meest succesvolle formule werd echter in de eerste jaren van de vorige eeuw de achtervolgingsfilm, begeleid door deels geïmproviseerde *live*-muziek en één of meerdere explicateurs – stemacteurs die het publiek bij het verhaal hielden.¹⁷

Kritieken op het nieuwe medium lieten niet lang op zich wachten, en zeker vanaf de jaren tien begonnen uit verschillende hoeken kritieken op het medium te komen. Vanuit de culturele sector

¹³ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005) 164-166.

¹⁴ *Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921*, kamerstuknummer 597, ondernummer 3 ('s-Gravenhage 1920) 4.

¹⁵ Frank van der Maden, 'De komst van de film' in: Karel Dibbets en Frank van der Maden (red.) *Geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940* (2^e druk; Weesp 1986) 13-16.

¹⁶ Van der Maden, 'De komst van de film', 18-22.

¹⁷ *Ibidem*, 30.

werd het niet geapprecieerd dat het filmtheater de schouwburg en concertzaal leeg trok.¹⁸ De Nederlandse confessionele regering dacht in 1920 een vanzelfsprekendheid te verkondigen toen zij signaleerde dat de bioscoopindustrie op onverantwoorde wijze de 'grote massa' met lage entreegelden onderwierp aan 'moord en doodslag, huwelijksontrouw en min-moreele verhoudingen.'¹⁹ De 'rechter zijde' van het parlement was niet alleen in het uiten van kritiek. Ook de socialisten zagen de bioscoop als groot gevaar, zij het een kapitalistische dreiging.²⁰ Daarnaast was het feit dat bioscoopfilms voor een groot deel werden geïmporteerd uit het buitenland ook een reden voor wantrouwen voor verschillende partijen.²¹ Verschillende propagandafilms, zoals *The Battle of the Somme* (1916) met echte beelden van de veldslag, wakkerden het debat aan.²² De bioscoop veranderde de samenleving: de nieuwe sensationele trekpleister concurreerde in de avonden met andere culturele en sociale vrijetijdsbestedingen, en op zondagen trok het de kerken leeg.²³

Van de regering was de RKSP het gematigdst tegenover de bioscoop. Alhoewel zij wel kansen zag in het filmtheater – vooral op het gebied van educatie en de promotie van het katholieke gedachtegoed²⁴ – vond zij dat een preventieve keuring op zedelijkheid en maatschappelijke wenselijkheid, voor zowel kinderen als volwassenen, zeker geen kwaad kon.²⁵ De ARP was kritischer en bang dat de bioscoop het volk zou verleiden tot onchristelijke bezigheden en jeugdcriminaliteit. Hierom opteerde ze voor een volledig bioscoopverbod voor minderjarigen. De CHU was het meest kritisch van de coalitie: parlementariër jonkheer Rutgers van Rozenburg noemde de bioscoop zelfs 'een volkskanker' en 'erger dan de drank'.²⁶ Een algemeen verbod op films voor minderjarigen naast een strenge keuring voor volwassenen leek de partij dan ook geen onredelijk plan.²⁷ De antirevolutionair Van der Molen verwoordde zijn argument ter ondersteuning van een filmkeuring als het beginsel dat

'de Overheid tot onuitwisbare taak heeft om het geestelijk leven van het volk te beschermen tegen gevaren, die dat geestelijk leven kunnen ondermijnen en verderven en met het oog daarop op het publieke erf het kwaad te weren, waar het zich vertoont.'²⁸

¹⁸ Van der Maden, 'De komst van de film', 50.

¹⁹ *Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921*, kamerstuknummer 597, ondernummer 3 (Den Haag 1920) 4.

²⁰ Ansje van Beusekom, *Kunst en Amusement: Reacties op de film als nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Amsterdam 2001), 55.

²¹ Van Beusekom, *Kunst en Amusement*, 25-26.

²² Ibidem, 94.

²³ Van der Burg en Van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid*, 52-53.

²⁴ Pim Slot, 'Een vloek en een zegen: de katholieken en film in Nederland tot 1940', in: Fenna van den Burg e.a., *Kunst en beleid in Nederland* 5 (Amsterdam 1991) 217, 221.

²⁵ Van Beusekom, *Kunst en Amusement*, 96.

²⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (13 februari 1923) 1488; J. P. Stoop, 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde': *De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum 2001) 163.

²⁷ Van der Burg en Van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid*, 54.

²⁸ Stoop, 'Om het volvoeren', 163.

Deze gesignaleerde 'zedelijke en maatschappelijke gevaren' leidden ertoe dat in 1918 de staatscommissie Ledeboer werd aangesteld om het 'bioscoopgevaar', en een mogelijk handelingsperspectief, te onderzoeken.²⁹ De commissie zag meer gevaren dan kansen en kwam tot de stellige conclusie dat de bioscoopindustrie aan banden moest worden gelegd, onder andere door het invoeren van een vergunningstelsel en een centrale filmkeuring.³⁰ De gevaren van de bioscoop zaten niet in het medium zelf, maar in de min-morele films die zo in trek waren onder de bioscoopbezoekers.³¹ In een ooggetuigenverslag, welke in het rapport van de staatscommissie werd opgenomen, verhaalt een Haarlemse ambtenaar hoe kinderen, vaders en moeders verslaafd raakten aan het bioscoopbezoek.³² De regering raakte overtuigd van de noodzakelijkheid van de voorgestelde maatregelen, en in 1921 werden de bevindingen van commissie-Ledeboer overgenomen in een wetsvoorstel, genaamd de 'Bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop'. De regering discussieerde over het wetsvoorstel tot in 1923 een nieuw voorstel op tafel kwam.³³ Willem Vliegen, één van de vaders van de Nederlandse sociaaldemocratie, meldde in februari 1923 dat de eerste wet in de SDAP (twintig zetels van de honderd zetels in de Tweede Kamer) een 'slechte ontvangst' had gevonden: hij kon niet anders dan 'de gevaren van dit wetsontwerp groter te zien dan de voordeelen, die er uit zouden kunnen voortvloeien.'³⁴ Op 1 maart 1923 werd het wetsvoorstel met 46 tegen 41 stemmen verworpen.³⁵

De twistpunten in de Kamer waren de volgende:

1. Moest er komen (a) geen preventieve goedkeuring van films, (b) wel een preventieve goedkeuring, of (c) moest de bioscoop bij voorbaat integraal worden afgeschaft?
2. In het geval van een preventieve goedkeuring, moesten films gemeentelijk of centraal gekeurd worden?
3. Tevens in het geval van preventieve goedkeuring, moest er verschil gemaakt worden tussen films *geschikt* voor kinderen, *toelaatbaar* voor jongeren en *niet in strijd met de goede zeden of de openbare orde* voor volwassenen?

Enkele minder verhitte strijdpunten waren of er verschil gemaakt moest worden tussen plattelandsjeugd en stadsjeugd.³⁶

In het eerste ontwerp van de wet werd voorgesteld een centrale keuring in te stellen voor films met onderscheid tussen de bovengenoemde leeftijdscategorieën, gemeentelijk vergunningen uit te schrijven voor bioscoopondernemingen en gemeenten de bevoegdheid te verlenen kinderen

²⁹ G. G. Pekelharing, *Bioscoopwet: Wet van den 14den Mei 1926, S. 118, tot bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop* (Zwolle 1926) 9; Van Beusekom, *Kunst en Amusement*, 95.

³⁰ Stoop, 'Om het volvoeren', 162.

³¹ Van der Burg en Van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid*, 53.

³² R. B. Ledeboer e.a., *Verslag der staatscommissie: inzake maatregelen ter bestrijding van het zedelijk en maatschappelijk gevaar aan bioscoopvoorstellingen verbonden* ('s-Gravenhage 1920) 51.

³³ *Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921*, kamerstuknummer 597, ondernummer 2 (9 september 1921) 597.

³⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (14 februari 1923) 1491

³⁵ Pekelharing, *Bioscoopwet*, 6.

³⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 57, 65.

jonger dan veertien bioscoopbezoek te ontzeggen.³⁷ Moties om enerzijds de goedkeuring te beperken tot minderjarigen en anderzijds de bioscoop integraal te verbieden werden verworpen – evenals de wet zelf.³⁸

Een herziene versie volgde in april, met drie aanvullingen: kleine gemeenten werden bevoegd (a) bioscoopvoorstellingen geheel te verbieden, (b) films na een centrale keuring nogmaals gemeentelijk te keuren en (c) minderjarigen, zonder verder onderscheid, bioscoopbezoek te ontzeggen.³⁹ Uiteindelijk werd na enkele kleine wijzigingen de wet aanvaardbaar bevonden. De wet kwam echter pas in 1925 in behandeling, aangezien tot die tijd kabinet-Ruijs de Beerenbrouck II in politieke crisis verkeerde nadat de Vlootwet in 1923 was verworpen.⁴⁰

Na acht jaar debat werd de definitieve wet aangenomen in 1926. Tien jaar na staatscommissie-Ledeboer, in 1928, trad de wet tenslotte ook in werking en werden alle films preventief gekeurd door de Centrale Commissie voor de Filmkeuring (CCF). Eén jaar later werd de geluidsfilm geïntroduceerd, hetgeen meteen voor nieuwe mogelijkheden zorgde: gold de bioscoopwet ook voor geluidsfilms – was het censureren van het gesproken woord immers niet een geheel andere kwestie? En hoe moest men überhaupt delen van de meegezonden grammofonplaten censureren? De technologische ontwikkelingen hadden de wetgeving binnen rap tempo ingehaald.⁴¹

De tegenargumenten van de oppositie

Oppositie tegen de wet kwam van beide kanten van het parlement: natuurlijk sprak de linkerzijde van de Tweede Kamer zich uit, maar ook de rechter oppositie – de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) en de Hervormd-Gereformeerde Staatspartij (HGSP) – lieten van zich horen.

De twee gereformeerde partijen werden kenmerkt door hun zorg over de samenwerking van de ARP en CHU met de katholieken. Alhoewel de HGSP weinig inhoudelijks aan de kamerdebatten omtrent de bioscoopwet toevoegde, sprak de SGP haar zorgen uit over het bioscoopbezoek op zondagen.⁴² Om deze 'ontheiliging' tegen te gaan diende dominee Henri Kersten een motie in om de bioscoop integraal te verbieden, die werd verworpen.⁴³

De andere partijen, aan de linkerzijde, bepleitten juist geen of gelimiteerde keuring. Er moet echter niet gedacht worden dat deze zijde géén problemen zag in het nieuwe medium. De meningen verschilden: sommige liberalen waren zeker geen voorstander van de bioscoop, maar hun beginsel liet overheidsingrepen van deze aard niet toe. Henrik C. Dresselhuys van De Vrijheidsbond zei in de Tweede Kamer dat de staat niet als

'zedelijkheids- of preutschheidszedemeesters [moest] oordeelen over het

³⁷ Dit werd echter geamendeerd, waardoor er slechts nog een onderscheid tussen volwassenen en onvolwassen bleef bestaan (Pekelharing, *Bioscoopwet*, 6).

³⁸ Pekelharing, *Bioscoopwet*, 5.

³⁹ Ibidem, 6-7.

⁴⁰ Stoop, *'Om het volvoeren*, 166.

⁴¹ K. Dibbets, *Sprekende films* (Amsterdam 1993) 114-115.

⁴² *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 63.

⁴³ Van Beusekom, *Kunst en Amusement*, 100.

geestelijk voedsel van het volwassen publiek, een voedsel dat dat publiek zelf verkiest.’⁴⁴

Dresselhuys’ fractiegenoot Gerard A. Boon verwoordde het liberale beginsel als argument tegen de wet:

‘Men kan niet, als Staat, de mensen van boven af opleggen wat zij moeten doen en wat ze moeten laten. De Overheid is hier absoluut op een verkeerden weg. Het is niet haar taak en zij kan het niet.’⁴⁵

Boon nuanceerde wel het idee dat de bioscoop problematischer stukken zou vertonen, dan bijvoorbeeld het theater uitvoerde. Tevens, betoogde hij, waren er vele boeken met een niet erg zedelijk karakter, maar moesten deze dan verboden worden?⁴⁶

Net als de liberalen was de SDAP van mening dat ‘de mensen zelf [moeten] uitmaken, of zij er willen heengaan.’⁴⁷ Toch waren de sociaaldemocraten iets beduchter voor de bioscoop dan de fractie rechts van hen.⁴⁸ Alhoewel er volgens Vliegen ook leerzame films in omloop waren, werden er wel degelijk ook onwenselijke dingen vertoond in de bioscoop die bestreden moesten worden. Het kwaad vond haar oorsprong in de kapitalistische industrie, die geen oog zou hebben voor goed en kwaad, maar slechts voor winst.⁴⁹ Toch was de partij bovenal tegen keuring voor volwassenen. Tweede Kamerlid Asser Kleerekoper stelde voor om deze *top-down* strategie te vervangen door ‘het ontwikkelen van de massa en het veredelen van den volksmaak’ te stimuleren.⁵⁰ In tegenstelling tot de liberalen was de SDAP niet slechts tegen de wet vanuit vrijheidsoverwegingen. Tevens wantrouwde de partij de voorgestelde keuringsprocedure, ‘waarbij allerlei subjectieve maatstaven moeten worden aangelegd.’⁵¹ Samen met de vrijzinnigdemocraten werd een motie ingediend de keuring te beperken tot minderjarigen, maar deze werd met vijftig tegen vierentwintig stemmen verworpen.⁵²

Aan de uiterstlinkse zijde van de kamer werd tot slot nog een opvallend standpunt ingenomen door Louis de Visser. Deze communistische parlementariër vond dat de grote nadruk op de zedelijke gevaren van de bioscoopfilm achterhaald was. De Visser merkte juist op dat ‘buitengewoon overdreven sensationele’ films langzamerhand uit de mode raakten en plaats maakten voor films met inhoud. De Visser sprak over een industrie met een buitengewone ‘zelfcorrectie’. Echter, in De Vissers ogen betrof deze zelfcorrectie slechts de zedelijke gevaren van de film. De maatschappelijke bedreigingen daarentegen waren groeiende. Het was hierom

⁴⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (13 februari 1923) 1484.

⁴⁵ *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 62.

⁴⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (15 februari 1923) 1518.

⁴⁷ *Ibidem*, 1520.

⁴⁸ Van der Burg en Van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid*, 56.

⁴⁹ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (15 februari 1923) 1520; *Handelingen Tweede Kamer 1917-1918* (15 januari 1918) 956.

⁵⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1917-1918* (15 januari 1918) 957.

⁵¹ *Ibidem*, 957.

⁵² Stoop, *Om het volvoeren*, 163.

dat hij de keuringsmaatregelen van de confessionelen niet vertrouwde: juist de voorgestelde maatregelen in de bioscoopwet zouden, in zijn ogen, in de praktijk geen morele, maar maatschappelijke – en daarmee politieke – doeleinden gaan dienen. Zijn bezwaren tegen de Bioscoopwet waren tweevoudig: ten eerste behandelde het volwassenen als 'geestelijk gelijkgesteld met een zuigeling', en ten tweede zou een preventieve keuring slechts symptoombestrijding zijn: het volk zou helemaal geen behoefde hebben aan maatschappelijke ondeugden wanneer hen 'een behoorlijke materiele levenpositie' geboden zou worden.⁵³ Deze laatste stelling vond tevens weerklank in de SDAP.⁵⁴ Helaas werd er niet inhoudelijk op de communist ingegaan: antirevolutionair Duymaer van Twist wist het debat in enkele zinnen naar het onderwerp de Sovjet-Unie te brengen: een val waar de communist intrapte. De Visser zou het debat niet meer teruggekomen op de bioscoop, maar slechts nog een lofrede over de bolsjewieken ten gehore brengen.⁵⁵

Conclusie

De geschiedenis van de bioscoopwet illustreert de tijdgeest van het interbellum. Het idee, dat 'de Overheid de roeping heeft (...) op te treden [tegen] de verrotting van ons cultuurleven,' zoals antirevolutionair Hugo Visscher het verwoordde, bleek door een meerderheid van de kamer gesteund te worden. Niet alleen de confessionelen, maar ook de socialisten voelden deze verantwoordelijkheid, zij het dat ze een preventieve filmkeuring niet als de oplossing zagen. Alleen de liberalen waren niet geneigd 'met de Kerk en het socialisme mee te doen aan een strijd met wetsparagrafen tegen zonde en armoede, die buiten het gebied ligt van het recht.'⁵⁶ Liberaal Boon haalde die passage uit een liberaal verkiezingspamflet uit 1918 aan tijdens het kamerdebat over de bioscoop om het punt te maken voor de overheid geen rol te zien in het bioscoopdebat.

De meerderheid van het parlement stelde zichzelf als taak het gedrag van de Nederlandse bevolking te corrigeren. Dat het volk deze correctie nodig had, bleek onder andere uit het ooggetuigenverslag dat commissie-Ledeboer in zijn rapport had opgenomen: de observator was er van overtuigd dat er verslaving in het spel was, en dat men de bioscoopkwestie dus niet aan het zelfcorrigerend vermogen van het volk kon overlaten. Het spreekt van een groot zelfvertrouwen van de overheid dat zij zichzelf zo'n grote rol toebedeelden in het bioscoopwezen. Minstens zo opvallend is het grote vertrouwen van de samenleving in de overheid. Een stemplicht zorgde tijdens het interbellum tevens voor een bijna volledige opkomst van de stemgerechtigden, die met hun stem blijk gaven dat ze maar een kleine rol voor zichzelf weggelegd zagen.⁵⁷ Daarnaast bekommerden ze zich minder om de vrijheid van meningsuiting, en met hen de overheid: de bioscoop noch de bioscoopwet leek voor de regering de notie te wekken dat de rechtstaat in het geding werd gebracht – de moraal echter wel.

⁵³ *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 59-60.

⁵⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (15 februari 1923) 1525.

⁵⁵ *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 60-61.

⁵⁶ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (15 februari 1923) 1518.

⁵⁷ *Databank Veriezingsuitslagen*, Kiesraad <<https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen?s=Tweede+Kamer&v=1918&t=1939>> (bezocht 5 mei 2018).

2. HET RADIOREGLEMENT EN DE GRONDWET

'Censuur lijkt ons zoo iets vers, zoo geheel vreemd aan onzen volksaard, maar in het nieuwe verkeersmiddel de radio zou zij als ongemerkt kunnen binnensluipen.'⁵⁸

Naast de film was de radio het tweede communicatiewonder van de moderne tijd.⁵⁹ Het medium had in Nederland een ietwat langzame start en was gedurende een aanzienlijke periode slechts beschikbaar voor zonderlinge zolderkamerhobbyisten, de zogenaamde radioamateurs. Naast de technische kennis die nodig was voor het bedienen van de eerste radiotoestellen had dit ook te maken met wetgeving. De *Telegraafwet* uit 1852 had bepaald dat voor de staat een monopolie was weggelegd in het aanleggen van telegrafielijnen, of het machtigen van personen of maatschappijen hiertoe. Toen met de komst van de telefoon enkele decennia later de wet moest worden uitgebreid werd voor een ruimere verwoording gekozen om in de nabije toekomst niet weer ingehaald te worden. Het resultaat was de *Telegraaf- en Telefoonwet* uit 1904, in welke stond dat alle 'toestellen op de eindpunten niet onderling door draden of geleidingen zijn verbonden' tevens door de staat aangelegd moesten worden.⁶⁰ Hierdoor was feitelijk het luisteren naar de radio verboden, tot begin 1914 de wet werd aangepast. Enkele maanden later, werd voor de duur van de Eerste Wereldoorlog de wet echter opnieuw ingevoerd. Juist in deze jaren was het aanbod het sensationeelst: oorlogsberichten van het front, verslag direct vanuit overvliegende zeppelins en met veel geluk een boodschap van een Amerikaanse onderzeeër maakten allemaal hun primeur.⁶¹

Na de Eerste Wereldoorlog bleef het radioamateurisme, inmiddels definitief legaal, groeien. Het duurde echter tot 1928 voordat de radio echt breed publiek kreeg. Aanbod vanuit zowel het buitenland als het binnenland groeide snel. Het wantrouwen vanuit de politiek en vanuit verschillende maatschappelijke hoeken groeide echter mee.⁶² Uit de geschiedenis van de bioscoopwet bleek al dat de overheid weinig vertrouwen had in hoe de Nederlandse samenleving met deze verbreding van haar horizon om zou gaan.⁶³

Natuurlijk was het zedenvraagstuk opnieuw onderdeel van de kritiek. De 'jaszbands' die de radio in Nederlandse huiskamers ten gehore bracht zouden kinderen maken tot 'vazallen van den duivel' en verleiden tot 'den doodendans hunner ziel,' aldus een orthodox-protestantse commentator.⁶⁴ Vooral deze zuil was wederom niet verlegen de technische innovatie geheel af te

⁵⁸ Huub Wijfjes, *Radio onder restrictie: overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988) 32.

⁵⁹ Wijfjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 22.

⁶⁰ H. W. Lintsen, *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel IV: Delfstoffen, machine- en scheepsbouw. Stoom. Chemie. Telegrafie en telefonie* (Zutphen 1993) 281-282.

⁶¹ Wijfjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 38-41.

⁶² Bert Hogenkamp, 'Utrechters en de nieuwe media: Film en radio, 1907-1940', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* (Utrecht 2004) 214; Wijfjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 46-47.

⁶³ Wijfjes, *Radio onder restrictie*, 3.

⁶⁴ Wijfjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 48.

keuren. Gematigder confessionelen reageerden positiever, vooral omdat zij mogelijkheid zagen tot een algehele controle, hetgeen bij de bioscoop niet mogelijk was geweest. Er werden vanaf het midden van de twintiger jaren religieus-politieke radio-omroepen in eigen zuil opgezet, om zo de inhoud van het uitgezondene te kunnen bepalen. ARP-politicus en minister van staat A.F.W. Idenburg motiveerde in 1924 het opzetten van een verzuilde omroep: '[De Nederlandse Christelijke Radio Vereniging (NCRV)] wil deze schone vinding in dienst stellen van Hem.'⁶⁵ Met soortgelijke motivaties werd er een katholieke omroep opgericht in 1925. De radio moest klinken als een 'gebed door de lucht', en werd landelijk en centralistisch georganiseerd – inclusief bisschoppelijke goedkeuring.⁶⁶ Eind 1925 verscheen ook de Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs (VARA) op het toneel. Deze omroep bleef gedurende enige tijd in handen van de amateurs in kwestie, totdat in 1927 een binding met de SDAP en haar vakbeweging werd bereikt.⁶⁷ Om ook daadwerkelijk uit te kunnen zenden moesten de omroepen zendtijd kopen van de Hilversumsche Draadloze Omroep. Na de oprichting van de liberale Algemene Vereniging Radio Omroep (AVRO) werd de zendtijd naar vertegenwoordiging in de kamer verdeeld over twee zenders.⁶⁸ De aandacht voor de radio groeide mee: niet meer alleen technische hobbyisten, maar ook mensen met een ideologische interesse werden hiermee tot de radio aangetrokken. Na de ontwikkeling van een toegankelijk radiotoestel schoot het medium van 140.000 luisteraars in 1930 naar 430.000 in 1931.⁶⁹

Uiteraard had de confessionele regering geen problemen met de manier waarop de christelijke omroepen geregeld en gecontroleerd werden; dit gebeurde immers in nauwe samenwerking. De liberale Algemene Vereniging Radio Omroep (AVRO) was een politiek-neutrale zender die tevens niets van de regering te vrezen had. De VARA echter was de katalysator van het politieke radiodebat. De radio zou volgens haar tegenstanders onbeschaamd als propagandamiddel worden ingezet en de omroep riep in 1927 tevens op tot stakingen, opstand en geweld. ARP-politicus en destijds Minister van Waterstaat Hendrik van der Vegte stuurde naar aanleiding hiervan een brief aan de VARA waarin hij kenbaar wilde maken zeker geen inbreuk op de vrijheid van meningsuiting te willen maken, maar dat hij wel vond dat de omroep de verantwoordelijkheid heeft zichzelf een 'grote mate van zelfbeperking' op te leggen, zodat 'kwetsing van de gevoelens van andersdenkenden' kan worden voorkomen. De liberalen sloten zich achter de regering: 'het prediken van opstandigheid en revolutie' moest aan banden worden gelegd.⁷⁰

Politieke zendtijd

Toen in 1929 de nieuwe Tweede Kamerverkiezingen in zicht kwamen liepen de spanningen nog hoger op. De VARA wilde graag achttien SDAP-kandidaten vijftien tot twintig minuten zendtijd geven op de radio, maar miste voldoende zendtijd. Als oplossing vroegen ze de AVRO om zestien avonden zendtijd af te staan. De AVRO was minder overtuigd van het voordeel van dit idee en

⁶⁵ Wijffjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 48-49.

⁶⁶ Ibidem, 49.

⁶⁷ Ibidem, 50.

⁶⁸ De Rooy, *Republiek van rivaliteiten*, 175.

⁶⁹ Wijffjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 46-47.

⁷⁰ Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 20-22.

schreef aan de nieuw geïnstalleerde Radioraad te pleiten voor een totaal verbod op politieke zendtijd tijdens de verkiezingsperiode. De raad handelde echter tegen de belangen van de AVRO en tevens de regering in: er werd gekozen meer zendtijd vrij te maken door uren die eerst radiostil waren te gaan benutten. Hierdoor konden partijen buiten hun standaarduitzendingen speciaal voor de verkiezingen campagne voeren. Deze regeling kan op twee manieren worden beschouwd als een democratisering van het radiobeleid. Ten eerste stelde het ook de kleinere partijen, die normaliter geen zendtijd hadden, nu in staat aanspraak te maken op de extra zendmomenten. Ten tweede keerde de Radioraad zich tegen het verzoek van de Regering om de extra zendtijd te verdelen in het voordeel van de coalitiepartijen: de extra zendtijd werd per kwartier verloot.⁷¹

De laatste dag voor de verkiezingen, 2 juli 1929, kwam de frustratie van de confessionelen en de liberalen over de sociaaldemocraten tot een hoogtepunt. De VARA bleek de zwakte van de AVRO voor het koningshuis te kennen en wist alle AVRO-zendtijd van de dag te bemachtigen in ruil voor haar eigen zendtijd op de verjaardag van koningin Wilhelmina en een redelijke som geld.⁷² De avond van de dag in kwestie viel echter niet binnen de toegestane zendtijd voor politieke partijen, en het politiek hoorspel dat werd uitgezonden was dus eigenlijk niet toegestaan. De druppel was dat Willem Vliegen tevens die avond een toespraak voor de VARA zou houden. De confessionelen, die sowieso al geïrriteerd waren door het feit dat de VARA die dag vanuit het zendstation van de AVRO zond, vroegen minister Van der Vegte in te grijpen, die inderdaad Vliegen verbood over politiek te spreken. Bij deze maatregel bleef het echter: partijen die zich aan de regels hielden van politieke zendtijd werden toegestaan te zenden. Zelfs de Revolutionair Socialistische Partij en de Communistische Partij Holland kregen toestemming, al moesten ze wel een medewerker van de Inlichtingendienst alle vergaderingen over de zendplannen bij laten wonen. Van censuur kan dan ook niet gesproken worden: slechts van sturing en controle. Doch de overheid was wel op haar hoede.⁷³

Wederom een preventieve keuring

Net als het bioscoopbeleid zou uiteindelijk ook in het geval van de radio het beleid de vorm van een preventieve keuring krijgen. De overheid kon niet verbieden, aangezien zij wettelijk tot afdwingen niet was bevoegd, maar ze keurde wel geregeld inhoud af. Het gegeven dat ze deze keuring niet kon afdwingen werd echter erg riskant gevonden. De voornaamste angst was dat een vriendschappelijke internationale betrekking zou worden verstoord door één van de radiozenders. Zo steunde een spreker op VARA-zendtijd een staking op Engelse bodem, vond een KRO'er de Mexicaanse president Calles maar niets, was de NCRV tegen de Sovjet-Unie en sprak iemand op de AVRO zich positief uit over een annexatie van Vlaanderen. Op zondag 29 september 1929 kwam het tot een keerpunt: een nieuwe, kleine radio-vereniging, de Vrijdenkers Radio Omroepvereniging, huurde via de VARA zendtijd van de AVRO om als haar eerste uitzending een speech van het bevriende Italiaanse staatshoofd Benito Mussolini kritisch onder de loop te nemen. Niet alleen kritiek op de redevoering is te horen in de uitzending, ook de persoon kreeg er

⁷¹ Wifjes, *Radio onder restrictie*, 22-24.

⁷² Het bedrag was f1.000,— in 1929, hetgeen in 2018 de koopkracht van €7.702,32 zou hebben ('De waarde van de gulden / euro', IISG <<http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>>).

⁷³ Wifjes, *Radio onder restrictie*, 24-27.

van langs, evenals de Paus. Halverwege valt de uitzending stil, waarop drie kwartier stilte volgde. Een ambtenaar van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie (PTT) had onder verantwoordelijkheid van minister van Waterstaat Paul Reymer (RKSP) de stekker uit de uitzending getrokken.⁷⁴

Een week later volgde een protestbijeenkomst in Den Haag, waarop verschillende vrijdenkers- en socialistische verenigingen samenkwamen.⁷⁵ De vergadering, noch de media-aandacht die deze kreeg, zouden echter niet leiden tot minder inmenging van de overheid. Integendeel: twee kampen werden geschapen: één die zou strijden voor vrijheid van meningsuiting in de 'ether', en één die de staatsbelangen voorop zette.

Grondwet in het nauw

'Niemand heeft voorafgaand verloop nodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.' – *Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1917)* I, artikel 7.⁷⁶

'Het gesproken én het geschreven woord kunnen én ruimte én tijd vullen; de gedachte, wat ook haar voertuig zij, overwint beide. Ruimte en tijd vloeien ook hier ineen en in deze hogere eenheid stroomt de gedachte voort.' – George van den Bergh in *Nederlandsch Juristenblad* (20 januari 1940).⁷⁷

Dat Nederland, toch bekend om haar traditie in vrijheid van meningsuiting, onderscheid maakte tussen de drukpers – het geschreven woord – en de radio – het gesproken woord – viel niet voor iedereen te rijmen met de bedoeling achter het toenmalige zevende artikel van de Grondwet. Slechts het rechtsgeleerde sociaaldemocratische Eerste Kamerlid George van den Bergh maakte zich echter sterk voor een 'ruime interpretatie' van de Grondwet, waar ook radio-uitzendingen onder zouden vallen.⁷⁸ Met het oog op de radio en een eerste fantasie over de televisie dacht Van den Bergh dat de drukpers nog wel eens geheel vervangen zou kunnen worden door de media van het gesproken woord. Als vrijheid van meningsuiting niet deze nieuwe communicatievormen zou omvatten zou vrijheid nog wel eens uit kunnen sterven.⁷⁹

De meeste juristen waren het echter niet eens met deze ruime interpretatie. De sociaaldemocraten noemden het voorval van 29 september 1929 'ontoelaatbare censuur'; de meerderheid van het parlement vond deze censuur wel zeker toelaatbaar, en zelfs noodzakelijk.⁸⁰ Het voornaamste verschil tussen de drukpers en bioscoop enerzijds en de radio anderzijds, zo redeneerde minister Reymer in de Tweede Kamer, is dat men kiest een krant of bioscoopkaartje te

⁷⁴ Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 27-30.

⁷⁵ 'De afgebroken radio-uitzending', *Het Volk* (7 oktober 1929) 9; 'Protest-vergadering V.R.O.', *Het Vaderland* (7 oktober 1929) 2.

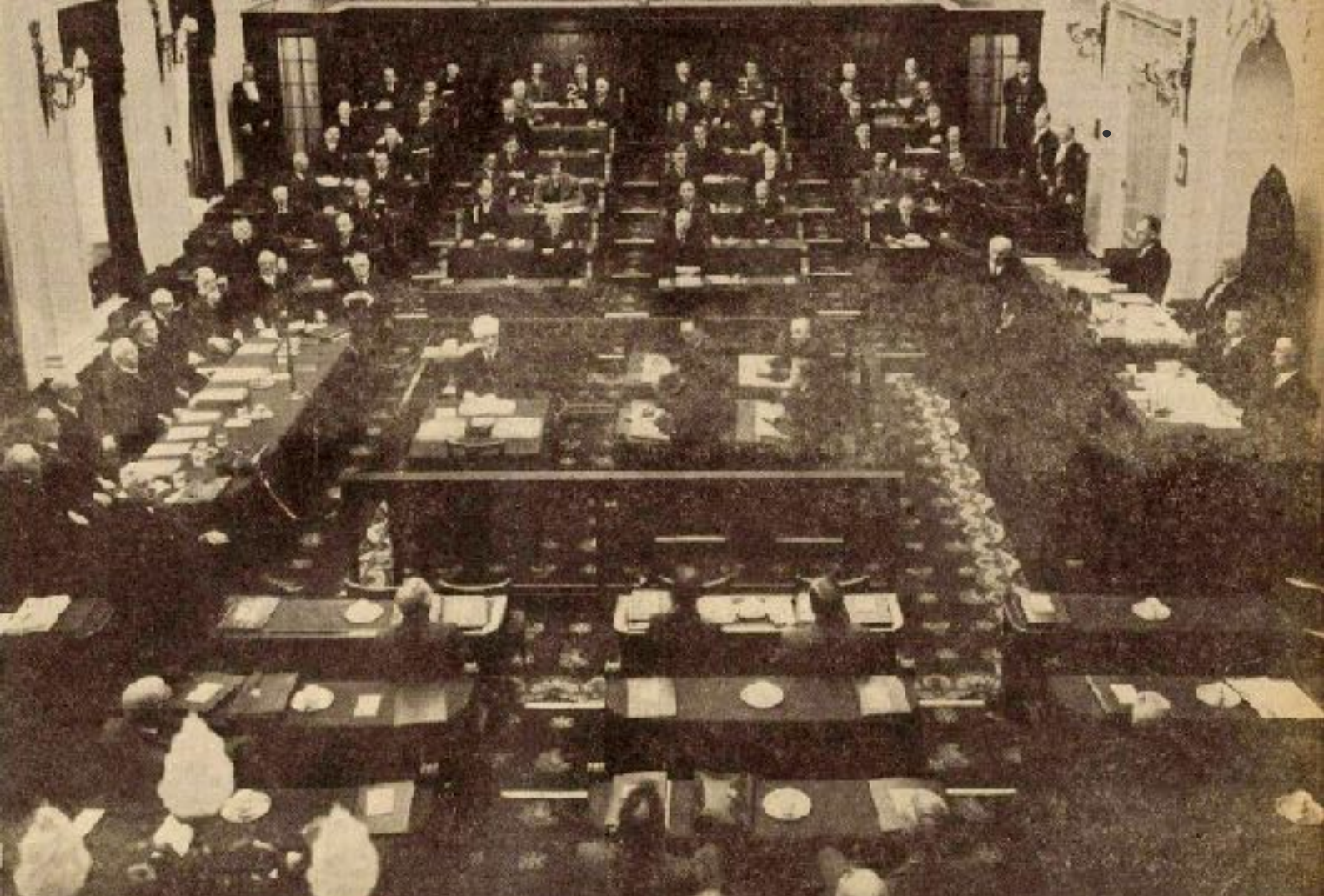
⁷⁶ Artikel 7, van de *Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1917)*.

⁷⁷ Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 41.

⁷⁸ *Handelingen Eerste Kamer 1929-1930* (23 oktober 1930) 248.

⁷⁹ Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 41.

⁸⁰ *Ibidem*, 30.

'De Rechterzijde van de Tweede Kamer in haar nieuwe samenstelling', *Haagsche Courant* (7 december 1937) 9.

Bestaat er nu grond voor den angst, dat met de radio een gevaarlijk gebruik van de spreekvrijheid wordt gemaakt? Wanneer er iets nieuws komt, is men dikwijls bang. Toen de vrijheid van drukpers moest worden verzekerd in de Grondwet, hetgeen in de Grondwet van 1815 is geschied, is daar ook een tijd te voren tegen gewaarschuwd als tegen een bron van onoverzienbare onheilen.

(...)

Wat is van al dat kwaads terechtgekomen? Schier niets. Die dingen vinden hun correctie in zich zelf. De vrijheid van het woord is tevens de vrijheid om het slechte woord te corrigeren. Zij bezit een eigen geneeskracht.

[Willem Albarda (SDAP), 23 oktober 1930 in de Tweede Kamer]

kopen, terwijl de radio de woonkamer van het nietsvermoedend gezin 'als het ware onverhoeds binnen' treedt, 'voordat men het heeft kunnen verhinderen is de schade reeds geleden en het onheil gesticht.'⁸¹ Vandaar dat de regering juist haar grip op de radio versterkte en in 1930 de Radio-omroep Contrôle-commissie (ROCC) instelde om alle programma's en redevoeringen preventief te keuren, en wanneer nodig een omroep achteraf op het matje te roepen. Het werd een kleine commissie bestaande uit vier belangrijke politici van de ARP, CHU en RKSP, en twee partijloze rechtsgeleerden, aangesteld door de minister van Waterstaat. Het was volgens minister Reymer niet nodig dat de ROCC alle zuilen vertegenwoordigde: de radio-uitzendingen zouden namelijk objectief getoetst worden, zo meldde de minister aan de ietwat zenuwachtige VARA.⁸²

De ROCC, als centrale radio-keuring, kwam zo naast de centrale bioscoopfilmkeuring, de CCF, te staan.⁸³ De uitkomst van de omroepstrijd had als consequentie dat ook voor de geluidsfilm de keuring mocht blijven gelden: het gesproken woord viel immers niet onder artikel 7 van de Grondwet. De ROCC en CCF keurden gedurende de dertiger jaren steeds veelvuldiger uitzendingen en vertoningen af – niet alleen op zedelijkheid, maar in toenemende mate ook op politieke inhoud. In de jaren twintig werden sovjetfilms nog veelal goedgekeurd en tevens graag bezocht – ook door veel niet-communisten, zonder dat deze bekeerd de bioscoop weer uitliepen – maar in het decennium erop werd tegen revolutionaire propaganda streng opgetreden.⁸⁴ Daarnaast werd er streng gelet op de internationale relaties van het Rijk, en mochten er geen kwade uitspraken over bevriende staatshoofden worden gedaan. Tot slot mocht men ook niet kwaad spreken over binnenlandse politieke tegenstanders: niet alleen mochten de verschillende omroepen elkaar of de regering niet beledigen of voor gek zetten, ook mochten er geen beledigende uitspraken gedaan worden over andere andersdenkenden, zoals de nationaalsocialisten.⁸⁵

Aanvankelijk werden er uitzonderingen gemaakt tijdens verkiezingstijd, waardoor er nog wel politieke uitingen mogelijk waren in de tijd dat de dialoog het belangrijkste is. Echter, na 1933 werd deze regeling ook tenietgedaan. De dialoog en de mogelijkheid verschillende standpunten te horen werden steeds lastiger: de regering behield de status quo doordat haar partijleden in de ROCC en CCF vooral politieke tegenstanders controleerden. Ruim tachtig procent van de ROCC-interventies troffen de VARA. Dat bijvoorbeeld de NCRV regelmatig tekeering tegen de communisten werd door de commissie echter niet als problematisch ervaren.⁸⁶ Een goede verklaring voor de achterdocht jegens de sociaaldemocraten, die bijvoorbeeld minder aanwezig was jegens de liberalen, is de erfenis van Vergissing van Troelstra, zoals deze geschetst is in de

⁸¹ *Handelingen Tweede Kamer 1930-1931* (23 oktober 1930) 254.

⁸² *Radio-contrôle-reglement* (3 juli 1930) <nl.wikisource.org/wiki/Radio-contrôle-reglement_1930> (4 april 2018); Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 50-52.

⁸³ Gijsenbergh, *Democratie en Gezag*, 213.

⁸⁴ Daniël Biltreyst en Thunnis van Oort, 'Censuurmodaliteiten, disciplineringspraktijken en film: Een comparatieve analyse van de historische receptie van Sergej Eisensteins *Pantserkruiser Potemkin* (1925) in België en Nederland', *TTSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 8.1 (2011) 53-82, aldaar 60-61; Van Beusekom, *Kunst en Amusement*, 208-209; Gijsenbergh, *Democratie en Gezag*, 213-214.

⁸⁵ Gijsenbergh, *Democratie en Gezag*, 214.

⁸⁶ *Ibidem*, 214-215.

inleiding van dit stuk: alhoewel het parlementaire beginsel van de nog altijd ontwikkelende sociaaldemocratie steeds meer de overhand begon te krijgen op haar revolutionaire herkomst, mede door de groeiende invloed van rasdemocraten als Van den Bergh, bleef de SDAP tot haar laatste dagen bij de regering verdacht van zijnde een 'twee-eenheid', waarin naast het parlementarisme altijd een revolutionaire vleugel op de loer lag.⁸⁷

Conclusie

Asser Kleerekoper noemde de radio in 1929 'een nieuw orgaan van meningsuiting.' Hij stelde in dezelfde toespraak aan de Tweede Kamer ook dat het 'onvermijdelijk' is dat 'de meningsuiting door middel van een openbaar orgaan onder toezicht staat van de Regeering.'⁸⁸ Aan het eind van het vorige hoofdstuk werd geconcludeerd dat de overheid een grotere rol vervulde op het gebied van meningsuiting dan nu wenselijk zou worden geacht. De sterk verzuilde samenleving van het interbellum werd in stand gehouden door de omroepverenigingen controle te geven over de zendtijd en kritiek op andere zuilen te verbieden. Dat ook deze maatregel door de meerderheid van het electoraat werd goedgekeurd illustreert dat men de beperking op het democratische dialoog niet als problematisch ervoer. Tevens laat het zien dat men geen behoefde had thuis door de huiskamerradio met de politieke opvattingen van anderen geconfronteerd te worden. Minister Reymer stelde in 1930 dat het voorkomen van kwetsing prioriteit had boven journalistieke vrijheid van meningsuiting. Hij concludeerde: 'Ik heb dan ook zo gevoeld dat men er zonder contrôle niet kan komen.'⁸⁹ Nederlandse burgers werden via dit beleid behoed geconfronteerd te worden met een pluriformiteit aan meningen en standpunten – voor een democratisch debat.

3. FOTOGRAFIE: OOK EEN MEDIUM IN STRIJD MET DE GOEDE ORDE?

Het laatste nieuwe medium van het interbellum was de fotografie. Het medium was, net als de bioscoop en de radio, al ouder dan de periode die hier besproken wordt, maar was gedurende deze tijd bovenal een luxe product. In de tweede helft van de negentiende eeuw deed de foto haar intrede als avant-garde kunstmedium, en kende het studioportret al populariteit onder de welvarenden van de maatschappij; de prijs per stuk lag echter omgerekend nog boven de duizend euro.⁹⁰ Vanaf de Eerste Wereldoorlog kwam men steeds vaker in aanraking met foto's, onder andere in steeds hogere kwaliteit en kwantiteit in kranten. *De Telegraaf* introduceerde in 1921 een fotopagina die geheel uit beeldmateriaal bestond; Het *Algemeen Handelsblad* volgde 1923. Nog enkele jaren later begonnen foto's door de hele krant op te duiken.⁹¹ Deze persfotografie werd samen met de kunstfotografie in de jaren dertig volledige geïntegreerd in de Nederlandse maatschappij, mede dankzij de compacte camera's die in de tweede helft van de jaren 1920 op de

⁸⁷ Bastiaan Rijpkema, *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie* (Amsterdam 2015) 79.

⁸⁸ 'Vaststelling van de begrooting van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie voor 1929', *Handelingen Tweede Kamer 1928-1929* (6 maart 1929) 1609.

⁸⁹ Wijffjes, *Radio onder restrictie*, 13, 272.

⁹⁰ Arno Haijtema, 'Geschiedenis van de persfotografie', *De Volkskrant* (21 augustus 2006) <www.volkskrant.nl/binnenland/geschiedenis-van-de-persfotografie~a759246> (bezocht 30 april 2018).

⁹¹ Wijffjes en Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw', 28-29.

markt werden gebracht.⁹²

Dat het nieuwe medium algemeen werd, werd onder andere geïllustreerd door de oprichting van de Vereniging van Arbeidersfotografen in 1931, vlak nadat in het Amsterdams Stedelijk Museum een tentoonstelling te zien was geweest van arbeidersfotografen uit Duitsland en de Sovjet-Unie.⁹³ De camera was opeens in handen van ook amateurfotografen, in plaats van slechts professionelen. In dit opzicht leek de opkomst van de fotografie op het tegenovergestelde van de radio, waarbij juist de amateurs het heft in handen namen voordat het professioneel aangepakt zou worden. Het is misschien ook hierom dat de fotografie door het parlement nauwelijks besproken diende te worden: de gevaren die de bioscoop en de radio hadden voor het volk waren niet van toepassing op wat fotografie kon bieden.

Al voordat de foto intrede deed in de kranten en de handen van de massa was de welvarende burgerij al zeer bekend met het medium. Slechts enkele jaren nadat de fotocamera zich door de verschillende lagen van de Nederlandse samenleving verspreid had werden foto's al in het parlement ingezet als bewijsmateriaal voor allerlei beweringen.⁹⁴ Slechts enkele malen werd er in de Tweede Kamer gesproken over het medium, in plaats van met het medium: in een kamerdebat over omzetbelasting op luxemiddelen werd de vraag gesteld of fotograferen moest worden beschouwd als 'een uiting van een zekere weelde' of als een belangrijk en eigentijds instrument voor persoonlijke 'ontwikkeling en ontspanningsdoeleinden'.⁹⁵ Geheel vrij van morele toetsing was het medium dus niet, maar men sprak niet van een fotografiegevaar, zoals men wel discussieerde over het bioscoopvraagstuk en de radiokwestie.⁹⁶ Omdat debat over het verschijnsel uitbleef, bleven ook verschillende vraagstukken ongemoeid. Eén zo'n vraagstuk was wederom de vrijheid van meningsuiting.⁹⁷

De openbare ruimte

Eén zo'n beperking van de vrijheid van meningsuiting kwam voort uit een aangenomen motie van orde van de katholieke Laurentius N. Deckers uit 1919 in de Tweede Kamer, die aandrang op het verbieden aan een openbare spoorwegboekhandel om boekwerken tentoon te stellen of te verkopen 'strijdende met de openbare orde en de goede zeden'.⁹⁸ Eén van de werken die hieronder viel was het geïllustreerde tijdschrift *Het Leven*, een sensationeel pioniersblad dat als

⁹² Flip Bool en Kees Broos (red.), *Fotografie in Nederland 1920-1940* ('s-Gravenhage 1979).

⁹³ Flip Bool en Bert Hogenkamp, 'Arbeidersfotografie' in: Bool en Broos, *Fotografie in Nederland*, 44.

⁹⁴ *Handelingen Tweede Kamer 1914-1915* (15 juli 1915) 1615; *Handelingen Tweede Kamer 1917-1918* (29 mei 1918) 2698; *Handelingen Tweede Kamer 1918-1919* (18 maart 1919) 1820; *Handelingen Tweede Kamer 1920-1921* (25 mei 1921) 2559; *Handelingen Tweede Kamer 1921-1922* (2 februari 1922) 1369; *Handelingen Eerste Kamer 1924-1925* (19 maart 1925) 649; *Handelingen Tweede Kamer 1927-1928* (25 oktober 1927) 142; *Aanhangsel Eerste Kamer 1928-1929* nummer 20, 41; *Handelingen Tweede Kamer 1932-1933* (28 oktober 1932) 281.

⁹⁵ *Handelingen Tweede Kamer 1933* (13 september 1933) 360.

⁹⁶ Dibbets, 'Bioscoopbedrijf tussen twee wereldoorlogen', 234.

⁹⁷ *Handelingen Tweede Kamer 1904-1905* (20 december 1904) 887-888; *Handelingen Eerste Kamer 1927-1928* (24 april 1928) 693.

⁹⁸ *Handelingen Tweede Kamer 1918-1919* (29 januari 1919) 1150.

één van de eerste in haar soort het massapubliek wist te bereiken voor de fotokunst.⁹⁹ Dat het blad veel meer was dan sensatie, en bijvoorbeeld ook foto's van grondwetscommissie en portretten van parlementariërs plaatste, deed de Kamer niet. De sociaaldemocratische voorman Jan Schaper sprak tot de Tweede Kamer dat hij nooit had geweten 'dat [hij zich] eigenlijk moest schamen, dat [z]ijn portret in dit tijdschrift stond afgebeeld.'¹⁰⁰ Hij voegde eraan toe:

'Wanneer men zoo ver gaat een dergelijk weekblad te willen verbieden, dan blijkt meteen wat de bedoeling is van de heeren. Men weet niet waar men eindigt. Men begint met de boeken, die de heer Deckers noemde, maar men eindigt niet bij *Het Leven*, maar bij *De Notenkraaker* en *Het Volk*, en ook bij *De Prins* en *De Wereld-kroniek*.'¹⁰¹

Conclusie

Deckers' motie van orde sluit het vraagstuk hoe er over zedelijkheid en goede orde werd gedacht ten tijde van het interbellum af. Alhoewel het geschreven woord vrij was, werden confronterende politieke of morele uitlatingen actief buiten het zicht gehouden van burgers die dit niet direct wilden opzoeken. In het geval van de foto betekende dit dat ongepaste beelden niet in openbare ruimten tentoongesteld dienden te worden; voor de radio hield dit in dat politieke uitlatingen niet zomaar de huiskamer binnen mochten dringen; alleen voor de film resulteerde dit in een systeem dat zelfs wanneer men moedwillig een kaartje kocht men toch 'beschermd' werd. Dit kan verklaard worden door de gedachte dat de individu misschien toch niet zo autonoom was als men zou willen: nota bene de liberaal Van Gijn sprak in 1923 tot de kamer dat 'een niet gering aantal mensen (...) aan de bioscoop verslaafd [is]'.¹⁰² Dat de bioscoop van een andere orde was blijkt tevens uit de woorden van het vrijzinnig-liberale Eerste Kamerlid Edo J. Bergsma:

'Is er één liberaal, die zich verzet heeft tegen het totaal absinthverbod? Vindt de opiumbeperking geen krachtige voorstanders ook in hun gelederen, worden de uitwassen van de bioscoop ook niet in liberale kringen bestreden?'¹⁰³

4. OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN MET HET INTERNET

Het internet werd in de Nederlandse pers voor 1994 nauwelijks genoemd. Volgens de database van de Nederlandse digitale krantenbank Delpher, waarin ruim 1,3 miljoen kranten zijn

⁹⁹ 'Fotocollectie Het Leven (1906-1941)', Geheugen van Nederland <[http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Fotocollectie+Het+Leven+\(1906-1941\)>](http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Fotocollectie+Het+Leven+(1906-1941)>) (bezocht 6 mei 2018).

¹⁰⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1918-1919* (31 januari 1919) 1202.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² *Handelingen Tweede Kamer 1925-1926* (14 oktober 1925) 52.

¹⁰³ *Handelingen Eerste Kamer 1921-1922* (16 februari 1922) 413.

opgenomen, werd 'internet' rond het munten van het woord in 1974 zelfs nooit genoemd.¹⁰⁴ Ook niet nadat 'Internet' in 1990 de officiële naam van het computernetwerk werd. Pas in 1994 kwam de discussie van de grond. Delpher toont acht artikelen in 1992, eenenzeventig in 1993, en 967 in 1994.¹⁰⁵ Francisco van Jole, een journalist die later bekendheid zou krijgen om zijn bedrages aan verscheidene Nederlandse televisie- en radio-programma's, constateerde destijds het volgende:

'Sommige optimisten zien in de digitalisering ook mogelijkheden om de democratie te verbeteren. Dat is een waanidee, want het is nu juist de politiek die het volledig laat afweten als het gaat om de toepassing en invoering van nieuwe technieken. De huidige digitalisering onttrekt zich vooralsnog aan iedere democratische controle. Welke ontwikkelingen wel en niet wenselijk zijn, wordt niet in het publieke en politieke debat aan de orde gesteld, maar in de beslotenheid van de directiekamers van de multinationals. Daar wordt thans bepaald hoe ver de vrijheid van meningsuiting van de burger in het digitale tijdperk mag reiken.'¹⁰⁶

Hij had gelijk te constateren dat de Nederlandse overheid niet met interventie en beleid op het internet afstapte. Interessant is dat hij wel van 'de politiek' een reactie verwachtte. Uit de voorgaande casestudies is gebleken dat de overheid ook in het verleden steeds weer jaren wachtte alvorens in te grijpen. Toen in 1896 de bioscoop en rond 1910 de radio werden geïntegreerd in de samenleving was een antwoord van de overheid tevens afwezig. Echter, tweeëntwintig jaar na de introductie van de projectiefilm, in 1918, en zeventien jaar nadat in Nederland de eerste radioamateurs aan de slag gingen, in 1927, brak het debat over de respectievelijke media pas uit. Het is dit jaar, in 2018, vierentwintig jaar geleden dat Al Gore zijn speech voor de ingewijden van de International Telecommunications Union hield. Inmiddels is ook dit medium niet meer een zolderkamerhobby meer.

Net zoals de radioamateurs, die in de jaren 1920 verschillende radio-omroepen opzetten, het niet gemunt hadden op het vinden van medestanders – de nieuwe omroepen probeerden geen interesse te wekken voor de radiotechniek – werd de techniek achter het internet meer en meer verborgen. Nu de consument nog maar minimaal geconfronteerd wordt met de technische zijde van het medium, is ook de populariteit ervan gestegen.¹⁰⁷ Ongeveer een eeuw geleden beklaagden parlementariërs van alle signaturen zich over de bioscoopindustrie, die op onverantwoorde wijze de 'grote massa' aan haar bond door onweerstaanbaar lage entreegelden. Zo ook hebben verschillende internetmagnaten de consument door platformen

¹⁰⁴Men kan via delpher.nl/nl/kranten een grafiek genereren van elke keer dat het woord 'internet' tussen 1960 en 1995 genoemd wordt. De resultaten zijn gebaseerd op de *optical character recognition*-software gebruikt door Delpher. Deze software 'leest', als het ware, de gescande documenten en zet de beelden om in tekst. De kwaliteit van deze software laat echter aan wensen over en geeft veel foutieve resultaten. Bijvoorbeeld de 21 meldingen van het woord 'internet' tussen 1974 en 1977 blijken allen onterecht wanneer men de kranten zelf onder het oog neemt.

¹⁰⁵'Grafische weergave van zoekresultaten', Delpher, <www.delpher.nl/nl/kranten/ngram> (bezoekt 6 mei 2018).

¹⁰⁶Francisco van Jole, 'Digitale revolutie gaat aan de politiek voorbij', *De Volkskrant* (19 september 1994) 9.

¹⁰⁷Huub Wijfjes, 'Het radiotijdperk, 1919-1960', *AV@LON* (4 december 2000) <http://odur.let.rug.nl/avalon/RTV/Bronnen/Artikelen/het_radiotijdperk.htm> (29 april 2018).

gratis aan te bieden aan hen gebonden.

De verschillen zijn echter ook groot. Het internet lijkt een veel groter medium dan bioscoop, radio, en fotografie bij elkaar, mede omdat het alle doelen van die media tegelijkertijd dient: waar bioscoop, radio en fotografie alle een eigen domein hadden, bedient het internet al deze domeinen niet alleen als medium, maar voegt hier ook een eigen infrastructuur aan toe. In 1974, nog voor hij het internet als medium in acht diende te nemen, merkte hoogleraar mediageschiedenis Joan Hemels op dat de massamedia van zijn tijd een elkaar aanvullende functie hadden. In tegenstelling tot een opeenvolging, waarbij een nieuw medium een ouder verdrukt, zou men volgens Hemels de verschillende media moeten bestuderen als elkaar complementerende communicatiemiddelen.¹⁰⁸

Het internet heeft al deze elkaar complementerende media in direct contact met elkaar gesteld. Het eerdergenoemde signalement van minister Ollongren, dat 'het tempo waarin en de schaal waarop informatie wordt uitgewisseld enorm toegenomen [is]' is dan ook niet vreemd. De minister stelt tevens dat

'nieuwe technieken [het] (...) mogelijk [maken] voor buitenlandse mogendheden of (groepen) individuen om de Nederlandse verkiezingen te beïnvloeden en digitale platforms kunnen individuen gericht sturen in hun meningsvorming zonder dat zij dat zelf in de gaten hebben door het aanbieden van eenzijdige of gekleurde informatie.'¹⁰⁹

en dat

'het gedrag van burgers (...) via de werking van en bias in algoritmen [kan] leiden tot filterbubbels. De manier waarop informatiedeling tot stand komt is gelet op dit mechanisme niet transparant voor burgers. Dit mechanisme kan de eigen keuzevrijheid van mensen ongewenst en onbewust belemmeren in hun informatiegaring.'¹¹⁰

Honderd jaar na de problematiek van het interbellum zijn de problemen dus niet meer gespitst op zedelijkheid. Echter, twee andere onderwerpen uit het interbellum lijken nog wel verwant aan de problemen beschreven in de kamerbrief van Ollongren: propaganda en zogenaamde 'bubbels'.

In het interbellum zouden Russische propagandafilms uiteindelijk verboden worden, terwijl de verzuiling juist in stand gehouden werd. Een groot verschil tussen het verleden en heden is echter de transparantie waarmee de problemen gepaard gaan. Iedere Nederlander die in 1925 vol enthousiasme plaats nam voor het scherm waar *Pantserkruiser Potemkin* vertoond zou gaan worden, wist dat er sovjetpropaganda gespeeld zou gaan worden.¹¹¹ Elke luisteraar van de VARA koos er tevens bewust voor naar de sociaaldemocraten te luisteren. Heden is dit door de werking

¹⁰⁸J. M. H. J. Hemels, 'Mediabeleid: een Gordiaanse knoop', *Beleid en Maatschappij* 1.12 (1974) 350-359, aldaar 353-354.

¹⁰⁹'Afschrift brief adviesaanvraag digitalisering en democratie' Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 1.

¹¹⁰Ibidem, 3.

¹¹¹Biltreyst en Van Oort, 'Censuurmodaliteiten, Disciplineringspraktijken'.

van algoritmen veel minder een keuze geworden, maar een consequentie van het gebruiken van de gratis platformen die de grootste spelers op de markt aanbieden.

CONCLUSIE

Dit essay heeft betoogd dat de integratie van verschillende historische 'nieuwe media' invloed heeft gehad op onze democratie, de rechtstaat, en het politieke klimaat. De drie media-ontwikkelingen die zijn onderzocht – de maatschappelijke integratie van de bioscoop, de radio en de fotografie – hebben elk op hun eigen wijze dit ondersteund. Het antwoord op de hoofdvraag, 'Hoe reageerde de Nederlandse politiek op de nieuwe media van het interbellum, zowel in debat onderling als met beleid naar buiten toe?' luidt dan ook dat de overheid zichzelf een beschermende rol toebedeelde, en toe bedeed werd.

In 1918 werd de staatscommissie-Ledeboer aangesteld om zich te buigen over de gevaren – niet de kansen – van de bioscoop. De commissie concludeerde dat een preventieve keuring op de film geen kwaad kon, met het oog op de zedelijkheid en de openbare orde. Eenzelfde conclusie trok de regering een ruime tien jaar later over de radio-omroep: niet alleen de zedelijk en de openbare orde, ook het behoud van vriendelijke internationale betrekkingen en het recht niet geconfronteerd te worden met tegengestelde opvattingen in eigen huiskamer werden aangehaald als redenen voor de censuur. De langzame integratie van de fotografie zorgde ervoor dat het medium niet als nieuw en controversieel fenomeen in het parlement besproken behoefde te worden. Tevens zorgde haar nauwe relatie met de drukpers er waarschijnlijk voor dat het medium al een thuis vond in een bestaand wettelijk kader. Echter, het incident met de openbare spoorwegboekhandels illustreert hoe ook dit medium binnen de bestaande eisen van de tijd moest gedragen: men mocht niet zomaar geconfronteerd worden met ongepaste beelden of geluiden.

Al deze media bevonden zich in een eigen sfeer: respectievelijk de private ruimte (omgeving die niet zonder toestemming toegankelijk is voor publiek, zoals bedrijfsterreinen), het privédomein (gebied waar privé zaken thuishoren, zoals een wooneenheid) en de publieke ruimte (de vrij toegankelijke gebouwde en natuurlijke omgeving). Uit de geschiedenis van de drie media blijkt dat de overheid de vrijheid werd gegeven om op al deze sferen invloed uit te oefenen. Alhoewel voor de bioscoop een kaartje diende te worden gekocht, en confrontatie met het medium – meer dan met de radio in de huiskamer of met het fototijdschrift in de stationshal – een keuze was, vond een meerderheid van de samenleving deze ingreep ook gerechtvaardigd. Deze meerderheid achtte deze keuze toch niet zo vrij was als deze voor onze hedendaagse ogen lijkt: bioscoopverslaving zou een algemeen probleem zijn.

Tabel 1: tijlijn en domein van de besproken media

	1. Ontstaan	2. Algemeen	3. Ingreep	Verskil 2-3	Domein
Bioscoop	1896	1896	1926	30 jaar	Privaat
Radio	1895	1920	1930	10 jaar	Privé
Fotografie	1837	1925	1919	-6 jaar	Publiek
Internet	1974	1994	geen (heden)	24 jaar	Elk

De rol van de overheid: het interbellum

De bevoegdheid van de overheid zo'n grote rol aan te nemen in de drie verschillende te onderscheiden sferen was een resultaat van de opvatting die tijdens het interbellum bestond van de ordening van de maatschappij. Historicus Hermann von der Dunk wijst erop dat de confessionele partijen ten tijde van het interbellum de individu niet als 'autonome factor' beschouwden, maar als onderdeel van een groep — van de zuil in kwestie. Von der Dunk geeft als verklaring hiervoor de vraag naar houvast, in de vorm van een structurering van de veranderende samenleving. In de parlementaire democratie resulteerde dit in een top-downstructuur, waarin de individu aan de groep ondergeschikt was.¹¹² Von der Dunk noemt het de 'organologische democratie-opvatting'. De confessionele partijen hielden een hiërarchische ordening van de maatschappij aan en hielden er vrij paternalistische verhoudingen op na. Het zedenoffensief kwam voort uit de verantwoordelijkheid die de regering voelde niet alleen naar het volk, maar ook naar God.¹¹³ Toch is het te simplistisch om het mediabeleid alleen als een zedenvraagstuk te zien: bescherming van de eigen waarden en het vermijden van confrontatie werd tevens als taak van de overheid gezien.

De confessionele coalities van het interbellum stuurden aan op een 'conservatief-christelijke anti-modernistische' maatschappij.¹¹⁴ Von der Dunk schetst de veranderende maatschappij poëtisch:

'Het interbellum doet zo denken aan het beeld van een rivier: een onderstroming van voortgaande geleidelijke modernisering – migratie naar de steden, industrialisatie, toenemende sociale mobiliteit, opkomst van nieuwe media, technische vernieuwingen, uitbouw van de bureaucratie – die botst op een bovenstroming, veroorzaakt door een wind van geestelijk behoud, ja herstel, die de golven in tegengestelde richting lijkt te blazen, en dus quasi laat stilstaan.'¹¹⁵

Dat de coalitie met beleid de modernisering – de technologische veranderingen en de nieuwe media – aan banden probeerde leggen is slechts een logisch gevolg, en een preventieve goedkeuring het resultaat. Individuele vrijheid was ondergeschikt aan de gemeenschappelijke normen en waarden die de meerderheid van de Nederlandse samenleving het liefst beschermd zag. Een katholieke parlementariër keurde in 1923 zelf het 'onverstandige gedweep met de vrijheid' af.¹¹⁶

De rol van de overheid: het heden

In haar brief aan de Raad voor het Openbaar Bestuur vroeg minister Ollongren naar de kansen en de gevaren van het nieuwe medium: het internet. Daarnaast schreef ze over de invloed van de

¹¹²H. W. von der Dunk, 'De partijen en de parlementaire democratie' in: R. A. Koole (red.), *Het belang van politieke partijen* (Groningen 1984) 43-44.

¹¹³Von der Dunk, 'De partijen en de parlementaire democratie', 49.

¹¹⁴Ibidem, 48.

¹¹⁵Ibidem.

¹¹⁶Joris Gijsenbergh, *Democratie en gezag: Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2017) 191.

nieuwe media op 'democratische processen'.¹¹⁷ Ze stelde:

'Een aantal waarborgen en fundamentele rechten met betrekking tot deelname aan het democratisch proces wordt beïnvloed door digitalisering.'¹¹⁸

De brief toont hoe de opvatting over de rol van de overheid veranderd is. Niet alleen vraagt de minister ook naar kansen, in plaats van slechts de bedreigingen, ook wordt de manier waarop het democratische proces dient te verlopen geheel anders geïnterpreteerd dan in het interbellum.

Tijdens het interbellum bleek de overheid zichzelf de taak te stellen burgers met verschillende religieuze en politieke overtuigingen van elkaars meningen te beschermen: men was vrij zich te uiten, maar niet anderen met die meningen te confronteren. De casus van de radio laat zien hoe ieder in eigen huis het recht had te bepalen welke politieke ideeën er over de huiskamer in werden gezonden. Heden lijkt deze overheidstaak binnenstebuiten gekeerd te zijn: voor het goed functioneren van de democratie dient er ruimte voor dialoog te worden gecreëerd. In het interbellum werd niet van de overheid verlangd dit democratische proces te faciliteren, terwijl nu misschien juist daar een belangrijke verantwoordelijkheid ligt om de democratie legitiem te houden.

Een nieuw handelingsperspectief om dit via het internet ook te faciliteren is echter niet meegegeven. De 'traditionele media' waren zo ingericht dat men gemakkelijk met andermans opvattingen over een eenzelfde onderwerp kon worden geconfronteerd, en bood verschillende mogelijkheden tot gesprek. Het internet, dat heden de privé-, private en publieke sferen heden domineert, beïnvloedt de meningsvorming en de dialoog in de bovengenoemde domeinen via een nieuwe, intransparante infrastructuur: onbekende algoritmen, die voornamelijk polarisatie en manipulatie in de hand lijken te spelen.¹¹⁹ Waar de overheid in het interbellum een oplossing had voor haar mediumproblemen, is ze bij wijze van spreke zowel uit de problemen als uit de oplossing gegroeid. Heden is er een nieuw probleem ontstaan, maar een handelingsperspectief, dat specifiek inspeelt (1) de mogelijkheden binnen het nieuwe medium, (2) de nieuwe democratie-opvatting zoals minister Ollongren die beschrijft en (3) het hedendaagse media-probleem dat zich uit in polarisatie en manipulatie ontbreekt nog.

Hier zien we het grote verschil tussen het interbellum en het heden. In zekere zin lijkt de huidige overheid met een soortgelijk probleem te zitten als een eeuw geleden: de manier waarop met democratische proces rondom meningsuiting dient te verlopen lijkt in gevaar door nieuwe media. Heden wordt er echter van de overheid niet meer gevraagd om, in de woorden van Willem Vliegen, een 'zedemeester Staat', hetgeen, zij het met andere woorden, minister Ollongren ook signaleert.¹²⁰ De uitdaging is nu een manier te zoeken waarmee de overheid op een voor haar gepaste wijze het goede verloop van de democratische processen kan waarborgen.

¹¹⁷ 'Afschrift brief adviesaanvraag digitalisering en democratie' Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 1.

¹¹⁸ Ibidem, 2.

¹¹⁹ Wouter van Noort, "'Onze hele economie draait op het verkeerde algoritme'", *nrc.nl* (27 april 2018) <www.nrc.nl/nieuws/2018/04/27/onze-hele-economie-draait-op-het-verkeerde-algoritme-a1601146> (3 juni 2018).

¹²⁰ *Handelingen Tweede Kamer 1922-1923* (14 februari 1923) 1493.

LITERATUUR

- Beusekom, Ansje van, *Kunst en Amusement: Reacties op de film als nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Amsterdam 2001).
- Biltereyst, Daniël en Thunnis van Oort, 'Censuurmodaliteiten, disciplineringspraktijken en film: Een comparatieve analyse van de historische receptie van Sergej Eisensteins Pantserkruiser Potemkin (1925) in België en Nederland', *TSEG/ Low Countries Journal of Social and Economic History* 8.1 (2011) 53-82.
- Bool, Flip en Kees Broos (red.), *Fotografie in Nederland 1920-1940* ('s-Gravenhage 1979).
- Bool, Flip en Bert Hogenkamp, 'Arbeidersfotografie' in: Flip Bool en Kees Broos (red.), *Fotografie in Nederland 1920-1940* ('s-Gravenhage 1979).
- Burg, J. van der en J. H. J. van den Heuvel, *Film en overheidsbeleid: van censuur naar zelfregulering* ('s-Gravenhage 1991).
- Dibbet, Karel, 'Bioscoopbedrijf tussen twee wereldoorlogen', in: Karel Dibbets en Frank van der Maden (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940* (2e druk; Weesp 1986).
- Dibbets, K., *Sprekende films* (Amsterdam 1993).
- Dunk, H. W. von der, 'De partijen en de parlementaire democratie' in: R. A. Koole (red.), *Het belang van politieke partijen* (Groningen 1984).
- Gijzenbergh, Joris, *Democratie en gezag: Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2017).
- Hogenkamp, Bert, 'Utrechters en de nieuwe media: Film en radio, 1907-1940', in: *Jaarboek Oud-Utrecht* (Utrecht 2004).
- Ledeboer, R. B. e.a., *Verslag der staatscommissie: inzake maatregelen ter bestrijding van het zedelijk en maatschappelijk gevaar aan bioscoopvoorstellingen verbonden* ('s-Gravenhage 1920).
- Lintsen, H. W., *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel IV: Delfstoffen, machine- en scheepsbouw. Stoom. Chemie. Telegrafie en telefonie* (Zutphen 1993)
- Maden, Frank van der, 'De komst van de film' in: Karel Dibbets en Frank van der Maden (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse film en bioscoop tot 1940* (2e druk; Weesp 1986).
- Pekelharing, G. G., *Bioscoopwet: Wet van den 14den Mei 1926, S. 118, tot bestrijding van de zedelijke en maatschappelijke gevaren van de bioscoop* (Zwolle 1926).
- Rijkema, Bastiaan, *Weerbare democratie: de grenzen van democratische tolerantie* (Amsterdam 2015).
- Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten: Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005).
- Slot, Pim, 'Een vloek en een zegen: de katholieken en film in Nederland tot 1940', in: Fenna van den Burg e.a., *Kunst en beleid in Nederland* 5 (Amsterdam 1991)
- Stoop, J. P., 'Om het volvoeren van een christelijke staatkunde': *De Anti-Revolutionaire Partij in het Interbellum* (Hilversum 2001).
- Wijfjes, Huub en Bert Hogenkamp, 'De dageraad van de eeuw van beeld en geluid, 1900-1930', in: B. Hogenkamp, S. de Leeuw en H. Wijfjes, *Een eeuw van beeld en geluid: Cultuurgeschiedenis van radio en televisie in Nederland* (Hilversum 2012).

Wijffes, Huub, 'Het radiotijdperk, 1919-1960', *AV@LON* (4 december 2000) <http://odur.let.rug.nl/avalon/RTV/Bronnen/Artikelen/het_radiotijdperk.htm> (29 april 2018).

Wijffes, Huub, *Radio onder restrictie: overheidsbemoeiing met radioprogramma's 1919-1941* (Amsterdam 1988).

PRIMAIRE BRONNEN

Periodieken

Aelst, Luc van, 'Leven met informatiemist', *De Tijd* (6 september 1997) <www.tijd.be/algemeen/algemeen/Leven-met-informatiemist/5203902> (23 april 2018).

Blankesteyn, Herbert, 'Zonder cyberspace gaat het ook', *NRC Handelsblad* (24 december 1994).

Jole, Francisco van, 'Digitale revolutie gaat aan de politiek voorbij', *De Volkskrant* (19 september 1994).

Noort, Wouter van, "'Onze hele economie draait op het verkeerde algoritme'", *nrc.nl* (27 april 2018) <www.nrc.nl/nieuws/2018/04/27/onze-hele-economie-draait-op-het-verkeerde-algoritme-a1601146> (3 juni 2018).

Verwey, Peter, 'Internet-inspraak leidt tot chaos; Meningsvorming op Internet is heel vaak bedroevend', *NRC Handelsblad* (16 april 1997) <retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Internet/Versie/verwey.html> (23 april 2018).

'Protest-vergadering V.R.O.', *Het Vaderland* (7 oktober 1929).

'De afgebroken radio-uitzending', *Het Volk* (7 oktober 1929).

'Inhoud: Zaterdagbijvoegsel: Internet', *NRC Handelsblad* (27 augustus 1994).

Stukken van de Staten-Generaal

Aanhangsel Eerste Kamer 1928-1929 nummer 20.

Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden (1917).

Handelingen Eerste Kamer 1921-1922 (16 februari 1922).

Handelingen Eerste Kamer 1924-1925 (19 maart 1925).

Handelingen Eerste Kamer 1927-1928 (24 april 1928).

Handelingen Eerste Kamer 1929-1930 (23 oktober 1930).

Handelingen Tweede Kamer 1904-1905 (20 december 1904).

Handelingen Tweede Kamer 1914-1915 (15 juli 1915).

Handelingen Tweede Kamer 1917-1918 (15 januari 1918).

Handelingen Tweede Kamer 1917-1918 (29 mei 1918).

Handelingen Tweede Kamer 1918-1919 (31 januari 1919).

Handelingen Tweede Kamer 1918-1919 (18 maart 1919).

Handelingen Tweede Kamer 1920-1921 (25 mei 1921).

Handelingen Tweede Kamer 1921-1922 (2 februari 1922).

Handelingen Tweede Kamer 1922-1923 (13 februari 1923).

Handelingen Tweede Kamer 1922-1923 (14 februari 1923).

Handelingen Tweede Kamer 1922-1923 (15 februari 1923).

Handelingen Tweede Kamer 1925-1926 (14 oktober 1925).

Handelingen Tweede Kamer 1927-1928 (25 oktober 1927).

Handelingen Tweede Kamer 1928-1929 (6 maart 1929) 1609.

Handelingen Tweede Kamer 1932-1933 (28 oktober 1932).

Handelingen Tweede Kamer 1933 (13 september 1933).

Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921, kamerstuknummer 597, ondernummer 3 (Den Haag 1920).

Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921, kamerstuknummer 597, ondernummer 3 (Den Haag 1920).

Kamerstuk Tweede Kamer 1920-1921, kamerstuknummer 597, ondernummer 2 (9 september 1921).

Radio-contrôle-reglement (3 juli 1930) <nl.wikisource.org/wiki/Radio-contrôle-reglement_1930> (4 april 2018).

Online documenten

Gore, Al, 'Information Superhighways Speech' (21 maart 1994), *The World Wide Web Virtual Library* <<http://vlib.iue.it/history/internet/algorespeech.html>> (23 april 2018).

'Afschrift brief adviesaanvraag digitalisering en democratie', rijksoverheid.nl (8 februari 2018) <www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2018/02/08/afschrift-brief-adviesaanvraag-digitalisering-en-democratie> (9 februari 2018).

Websites

delpher.nl

geheugenvannederland.nl

statengeneraaldigitaal.nl

vandale.nl

verkiezingsuitslagen.nl